

УДК 316.6

Г. О. Лебединська, С. Г. Давидюк

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті йдеться про соціально-психологічні фактори формування політичної нації України в умовах процесів глобалізації та її вплив на функціональність держави, визначається основна функціональна цінність національної ідеї, яка спрямована на досягнення єдності, консолідації політичної нації для подолання тих викликів, які постають сьогодні перед українською державою.

Ключові слова: глобалізація; національна держава; національна ідея; національна свідомість; політична нація.

В умовах сьогодення ми вимушені говорити про прояв у глобальному масштабі так званого етнічного парадоксу. Він проявляється в зростанні етнічної мобілізації, актуалізації та ідентичності на тлі глибоких інтеграційних процесів в усіх сферах життя. Успішний розвиток державотворчих процесів в Україні залежить від низки умов, серед яких провідне місце посідають такі як гармонізація суспільного життя, громадська злагода, збалансований розвиток міжетнічних, національних стосунків. Державотворення означає не лише створення відповідних державних інститутів, це більш глибинний процес організації всього суспільного життя. Недостатньо лише декларувати появу нової держави та створити центральні й місцеві органи влади. Необхідно, щоб нові державні структури перетворилися в ефективну і єдину управлінську систему, яка б забезпечувала цілісність і функціональність держави. Державність повинна «вкорінитися» та легітимізуватися у свідомості громадян завдяки створенню і розвитку відповідних ціннісних орієнтирів, ідеалів, настанов тощо, а цей процес безпосередньо пов'язаний з відповідним рівнем самосвідомості.

Отже, метою даної статті є дослідження національної свідомості як чинника державотворення, деякі загальні міркування щодо розмаїття шляхів націогенезу, окреслити ті спільні риси, які роблять націю нацією.

Різні аспекти цієї проблеми висвітлюються у науковій літературі. Перші наукові тлумачення національної самосвідомості з'явилися в зарубіжній літературі, зокрема в працях Й. Гардера, О. Бауера та ін. В їхніх дослідженнях були досить ґрунтовно розроблені проблеми національної самосвідомості. Її досліджували В. Вундт, Г. Тард, Г. Лебон, М. Лацарус, Г. Штейнталь, М. Бердяєв, В. Бехтерев, М. Михайловський та багато інших зарубіжних і вітчизняних вчених. Українська національна ментальність та український національний характер стають об'єктом дослідження багатьох сучасних вчених: О. Тульчинського, С. Грабовського, М. Гончаренка, та ін. Особливу увагу слід звернути на дослідження І. О. Кресіної, яка всебічно аналізує феномен української національної свідомості в контексті тих політичних процесів, що відбуваються в Україні й у світі. На думку дослідниці, найважливішими складниками національної свідомості є етнічна та національна мрія, національна ідея, національний менталітет і характер, національні психологічні «комплекси».

Поняття, що застосовуються у дослідженні національної свідомості, відображають реальні компоненти суспільної свідомості, які визначають існування нації як духовної спільноти. В історії знаходимо її різноманітні прояви, які можна типологізувати як високий і низький (або зовсім нульовий) рівні розвитку національної свідомості. Високий рівень – це

така свідомість нації, яка супроводжується великими культурними, науковими і мистецькими злетами, яка відзначається піднесенням громадської і політичної думки та подвигами її видатних особистостей. Національна свідомість є складовою суспільної свідомості, суттєвим компонентом духовного життя нації. Конкретний зміст та якість національної свідомості визначають характер суспільного життя через мету, мотиви, способи і форми діяльності людей, а також вольову складову, яка відображає здатність людей перебороти труднощі заради досягнення того що є мотивом і метою. Злети і падіння національної свідомості безпосереднім чином впливають на злети і падіння суспільства, його занепад і перспективи.

Зрозуміти, усвідомити особливості національної психології можна лише тоді, коли добре відомі особливості формування конкретної нації. Річ у тім, що спільного походження, мови, побуту чи культури недостатньо для того, щоб перетворити народ на націю. Для цього потрібні самосвідомість, усвідомлення спільної культурної, політичної мети, щось подібне до спільної релігійної віри. Більшість дослідників цієї проблеми, зокрема І. Кресіна, справедливо зазначають, що домінуючим націотворчим чинником є національна ідея (Кресіна І., 1998).

Українську національну ідею можна розглядати як категорію історичну, філософську, політичну, етнічну тощо. Так, відомий український етнодержавознавець Ю. Римаренко проблему національної ідеї розглядає у трьох аспектах: як детермінанту національного поступу; реалізацію природного права народу на гідне існування; основу національного розвитку (Римаренко Ю., 1995). Безумовно, важливі всі три складові, які слід враховувати саме в їх тісному поєднанні.

Національна ідея — це усвідомлена нацією найбільш актуальна й перспективна мета, на шляху до досягнення якої нація спроможна якнайповніше розкрити

й реалізувати свої потенційні можливості, зробити помітний внесок у розвиток людської цивілізації та зайняти гідне місце серед інших національних спільнот. Відомо, що загальною, неодмінною умовою забезпечення успішної життєдіяльності та самореалізації будь-якої нації є її державницьке оформлення. У зв'язку з цим доцільно згадати, попри всі можливі тлумачення та розбіжності, розуміння того, що засадничим сенсом національної ідеї є політична ідея державного самоствердження та суспільної консолідації української спільноти — народу, нації — на етнокультурній основі. Політичну організацію нації ототожнюють з правовими відносинами, що мають суто раціональну, універсально-формальну основу, у дотриманні якої й полягає головна функція держави, державної машини, всього корпусу державної влади. Будь-яка політична влада залишається легітимною, не втрачаючи свого правового характеру, бо легітимність неможлива поза ідеології національної ідеї.

Національна ідея є рушійною силою становлення чи відродження, розвитку та функціонування будь-якої нації, консолідації етносів, що є складовими нації. У національній ідеї виражене прагнення спільноти до державотворчих процесів, до створення чи зміцнення власної держави як абсолютно необхідної умови розвитку та самореалізації нації. Таким чином, є підстави вважати, що національна ідея, її сутність, змістові характеристики зумовлюються рівнем розвитку національної спільноти у тому числі її самосвідомості, а з іншого — сама національна ідея здатна справляти конструктивний, розвивальний вплив на становлення свідомості й самосвідомості нації.

Відомо, що для формування національного менталітету першочергового значення набуває наявність (відсутність) у тому чи іншому суспільстві національної ідеї.

Свідомість українців є типовою для населення країн третього світу, почи-

наючи з того, що ніхто з українців не вважає, що їхня країна щось вирішує, що вона може бути законодавцем чи основоположником якихось світових трендів у науці, мистецтві. З іншого боку, в Україні – і це залишилося з радянських часів – дуже високий, за світовими мірками, освітній рівень, а багато явищ наші люди сприймають найчастіше з позиції освіченої людини, здатної бачити цілісну картину світу. Тобто в українців «особлива» свідомість.

Це підтверджують соціологічні дослідження проведені компанією Research&Branding Group у 2011 року. Згідно опитувань більшість населення країни (77%) вважає розробку національної ідеї актуальним завданням на сьогоднішній день для України. Найбільша частка таких респондентів у віці від 55 років і старше. Чверть мешканців України не змогли відповісти, серед них найбільша кількість респондентів у віці 18-29 років. Усього 12% українців розуміють національну ідею як єдність усіх регіонів України. У два рази менше (6%) респондентів, визначають національну ідею як подолання бідності, зростання національної самоідентифікації, і збереження незалежності та територіальної цілісності. Культурно-історичне і мовне визначення національної ідеї підтримує 3% українців. Майже кожен п'ятий (18%) опитаний респондент заявив, що національної ідеї в Україні немає (Українці хочуть національну ідею, 2011).

Проведене дослідження дає підстави зробити деякі висновки і визначити перспективи подальшої розробки проблеми. Кожен народ у процесі свого історичного буття виробив особливий менталітет, тобто своєрідний спосіб усвідомлення й ставлення до світу, який задається мовою, традиціями, вихованням, релігійними уявленнями тощо, тобто усією суспільною практикою людей. Менталітет народу формується історично, однак сам процес його творення має неусвідомлений характер: при цьому саме менталітет детермінує

цінності певної людської спільноти та визначає поведінку, почуття, думки її окремих представників.

Кожна нація існує за рахунок системи стійких внутрішніх зв'язків і стосунків її людей. Ці зв'язки і стосунки формуються в процесі етнічного розвитку регулюються традиціями і нормами поведінки, прийнятими в цьому середовищі, і удосконалюються по мірі становлення і розвитку самобутньої національної культури, мови і психології.

Із переходом людства до пост-індустріального та інформаційного суспільства й внаслідок глобалізації починає діяти ще одна група тенденцій – послаблення й руйнування національних кордонів, виникнення міждержавних і міжнародних об'єднань, подолання національної обмеженості людей, послаблення націоналізму. Людство поволі вступає до передпостнаціонального етапу свого розвитку.

Цікаві і переконливі роздуми з цього питання французького вченого Ернеста Ренана: «Нації не вічні. Вони мали початок, будуть мати й кінець. Можливо їх змінить конфедерація європейських країн. Але це не є законом теперішнього століття. Тепер існування націй добре, навіть потрібне. Існування їх – гарантія свободи, яка зникла б, коли б світ мав тільки один закон, тільки одного пана» (Проценко О., Лісовий В., 2000, с. 119). Прискорювати цей процес, як це було в часи соціалістичного експерименту, не доцільно і дуже небезпечно.

Національні держави як суб'єкти міжнародних відносин, все більше поступаються міжнародним транснаціональним системам, інтенсивні міграційні процеси посилюють багатонаціональність країн, а проблеми, що виникають на цьому ґрунті, вимагають свого вирішення на міждержавному рівні. Але питання, пов'язані з національно-специфічним у нації (мова, культура, традиції та ін.), повинні особливо ретельно підтримуватися національною державою.

Утім, глобалізація обумовлює не відмирання національної держави, а посилює тенденцію до розмивання її суверенності.

У дискусії щодо глобалізації намітилися дві протилежні позиції. Одна група дослідників стверджує, що глобалізація послаблює національну державу, яка зазнала катастрофічного провалу. ХХ століття ілюструє неспроможність держав організувати світ. Дослідники дедалі активніше дискутують про «відсутність держави», «кінець національної держави», що ліквідується в результаті розвитку регіональних економік. Друга група дослідників вважає, що глобалізація не послаблює державу, проте кидає їй виклик, змушує пристосовувати її політику до вимог глобальних ринків, змінюючи в такий спосіб рамкові умови державної діяльності, й, отже, – посилювати свою конкурентоспроможність і розвиватися (Куян І., 2009).

У цій дискусії важливо оцінити ступінь і визначити характер впливів глобалізаційних процесів на національні держави, роль і значення державного суверенітету в процесі глобалізації.

Відомо, що на усіх континентах сотні корінних етнопільнот ще не реалізували право на самовизначення та легітимацію власної державності. Якщо після Другої світової на планеті налічувалося біля 50-и держав, то зараз їх близько 220. Експерти передбачають, що на середину ХХІ ст. їх буде біля 500. Тому видаються сумнівними прогнози, що в умовах глобалізації «нація-держава» є анахронізмом індустріального суспільства» (Куць О. М., Мадін М. П., 2009).

Глобалізація – це особливість сучасного розвитку світу, сам процес розвитку світу, в якому національна держава або міцніє й розвивається, використовуючи позитиви глобалізації та виробляючи механізми запобігання її негативним впливам, або, зрештою, зникає з політичної карти світу як суверенна та незалежна.

Ідея про те, що суб'єктом творення держави новоєвропейського типу, заснованої на принципах демократії, націо-

налізму, лібералізму та дотримання прав людини, має бути народ країни, самоорганізований як етнополітична спільнота – нація-держава, стає потужним двигуном усіх етносоціальних перетворень.

Націоналізм стирає грань між державою і суспільством. Якщо суспільство – це нація, а нація є непорушна єдність, то розділяти державу і суспільство не тільки не потрібно, але і шкідливо. З іншого боку, якщо держава – це політичний прояв нації, її справжнє вираження і завершення, то інтереси держави абсолютно співпадають з інтересами нації.

Загалом, процес виникнення націй, згідно етнічно-політичного підходу, полягає в тому, що етноси як попередники націй, проходять певні стадії розвитку, культурного і політичного дозрівання: від згуртування споріднених племен в ширші етнокультурні об'єднання і аж до перетворення цих об'єднань в самосвідомі спільноти, що творять або прагнуть утворити держави. Їх суспільна свідомість поступово «політизується», вони стають учасником політичного процесу і трансформуються в нації.

Дослідники націогенезу, зокрема, Ярослав Дашкевич, стверджують, що національні спільноти, які формуються шляхом «дозрівання», «політизації» окремих етносів, і протягом певного часу ще можуть не мати власної державності (а це стосується багатьох європейських націй), іноді називають етнічними націями. Цей шлях націогенезу є поширеним, але не єдиним з можливих. Історія знає приклади виникнення націй на базі попередньо створеної державної єдності людей – «загальнодержавного громадянства», на ґрунті якого формуються загальні традиції, мова, спільна культура (в тому числі й політична). Такі спільноти прийнято називати політичними націями.

Політичні ж нації сформувалися там, де сильна держава виникла раніше, ніж відбулася культурна консолідація народу, а, отже, владні інституції мали змогу

сприяти національній консолідації, прискорювати її, інколи використовуючи з цією метою навіть методи примусу. Представники політичних націй вирішують питання своєї національності на підставі громадянства, належності до певної держави, схвалення її найголовніших політичних цінностей (Колодій А., 2000).

Протиставлення «політичної» нації та «етнічної» в українських умовах є частиною маніпулятивної стратегії, спрямованої на те, щоб загальмувати формування модерної нації взагалі і не допустити перетворення покірних підданих у свідомих та вимогливих громадян. Зміцнення державної єдності України має здійснюватися шляхом піднесення загальної, зокрема політичної, культури громадян, суспільства, прилучення їх до вимірів демократичного світу, модернізації їхнього мислення і життя. Виходимо з того, що в Україні суб'єктом права на самовизначення проголошено не націю, яка дала назву країні, а народ у цілому, тобто не етнічна спільність, а поліетнічне громадянське суспільство.

Передусім треба усвідомити, що кожна нація є політичною й водночас кожна має певне етно-культурне («національне») ядро. Уявити собі неполітичну націю неможливо, так як сама суть нації – це громадяни, які приймають політичні рішення – делегують владу виборним органам та контролюють їхню діяльність.

Переконливість сказаного стає особливо очевидною, коли йдеться про людину як особистість, громадянина. Національна свідомість та самосвідомість особистості є дуже важливою складовою громадянської свідомості та самосвідомості. Польський спеціаліст з проблем етики Збігнєв Шаварський зазначав, що не є хорошим громадянином той, хто не відчуває емоційного зв'язку зі своєю вітчизною, з її історією та традиціями, хто не відчуває своєї відповідальності за її свободу і незалежність, хто не хоче думати про її майбутнє. Бути патріотом означає не тільки бути готовим

приносити в разі необхідності жертви, здійснювати героїчні вчинки, але це означає також бути готовим до щоденної, відповідально виконуваної праці, відповідально ставитися до своїх громадських обов'язків (Тхоржевський Д. О., 1999).

Головне надбання нації – це її члени, які прагнуть реалізувати інтереси своєї спільноти і заради цієї мети напружено працюють, реалізуючи власні можливості і таланти, пишаються історичним минулим, або навпаки відчувають провину за так би мовити «неповноцінність» етносу. Їх дії та вчинки реалізуються під впливом національної самооцінки. Національна самооцінка поєднує оцінку особистості власної ролі в етнічній спільноті з оцінкою значущості нації в цілому серед інших народів.

Хоч би скільки ми посилялися на позитивні зразки становлення демократичних суспільств поза межами України, створити власне демократичне суспільство реально можна лише за умови максимального врахування і використання власного національного потенціалу.

Чи зможе Україна розв'язати власні проблеми й залишитися суверенною державою та використовувати переваги глобального розвитку? Зможе, якщо державна влада набуде ознак верховної та буде здатна відповідати за майбутнє держави й приймати остаточні рішення з найважливіших державних питань. А також якщо усвідомить, що основна мета та зміст її діяльності – інтереси народу України. Інакше наша країна так і залишиться узбіччям Європи.

Без переходу до інтернальної моделі життя більшості свідомих громадян утвердження української державності, становлення національної свідомості і самосвідомості, побудова громадянського суспільства малореальні, у кращому разі, надто тривалі й складні. Біда в тому, що ці процеси не мають потрібного ідеологічного (політична воля, національна ідея), теоретичного (чітких, довготривалих програм розвитку суспільства), енергетично-вольового (психологічного),

кадрового та ресурсно-фінансового забезпечення. Сьогодні більшість українських дослідників погоджується з тим, що головним національним інтересом України (та надзавданням національної ідеї), реалізація якого дасть змогу перетворити її на процвітаючу країну, є розбудова і зміцнення власної державності, відтворення високо розвинутої економіки, інтеграція громадян усіх національностей України у єдиний політичний простір (Римаренко Ю., 1997).

На перешкоді консолідації української етнічної нації виокремлюються принаймні три групи етнопсихологічних чинників, які сьогодні істотно впливають на перебіг подій: це, по-перше, чинники, набуті історично – працьовитість, терплячість, толерантність, а також інертність, утилітарний прагматизм, надмірна довірливість; по-друге, чинники, що пов'язані з недавнім тоталітарним минулим українського етносу: подвійна мораль, звичка покладатися на патерналістську опіку держави і водночас не довіряти їй, ірраціональну віру у всесилля «вождів»; по-третє, чинники, що породжені сучасним перехідним станом українського суспільства, зокрема темпами здійснення трансформацій. За історичними вимірами економічні перетворення відбуваються прискорено, а суспільство не встигає виробляти морально-етичні, політико-правові та психологічні протидії негативним тенденціям, наприклад таким, як поява партій-холдингів. З іншого боку, трансформаційні процеси продукують настрої соціальної апатії, специфічну психологію політичного реваншизму людей, «ображених» нереалізованими життєвими планами, а також тих, хто легко нажив капітали, а тепер боїться їх втратити чи рветься до влади, аби зберегти й примножити їх (Куць О., Мадін М., 2009).

Стає зрозумілою необхідність збереження цілісності держави та її зміцнення, становлення громадянського суспільства

і правової держави, визначення місця країни в системі культурних і геополітичних координат, зменшення сепаратизму шляхом залучення до державотворчого процесу представників усіх етнічних груп, збільшення можливостей держави у протистоянні зовнішньому тиску. Серед необхідних для цього заходів чільне місце займають процеси етноідентифікації в політичну націю.

У сучасній Україні спостерігається нормальний процес піднесення самосвідомості української етнічної нації з певними рисами етноцентризму, але це здійснюється не за рахунок приниження гідності або скривдження інтересів представників інших національностей і не спрямовано на пошуки «ворогів народу». Втім, громадяни всіх національностей мусять обирати серед вже існуючих культур цінності, які мають об'єднувати їх у єдиній політичній нації української держави.

Одже, у національній ідеї мають знайти відображення органічно вписані в європейський цивілізаційний процес природні права як титульної нації, так і національних меншин, а поняття політичної нації лише тоді наповниться конкретним змістом, коли вона синтезує та гармонізує в собі кращі традиції й цінності всіх етноспільнот держави. Трансформація національної ідеї зі зміною суспільно-політичного ладу є необхідною умовою подальшого збереження єдності етнополітичного організму.

Література

1. Колодій А. До питання про типологію та шляхи формування націй / А. Колодій // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Вип. 2. – Львів, ДУ «Львівська політехніка», 2000. – С. 5-26.
2. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (Етнополітологічний аналіз) / І. Кресіна. – К., 1998. – 392 с.
3. Куць О. М., Мадін М. П. Етнонаціональна свідомість у державотворчих

процесах / О. М. Куць, М. П. Мадін. — ППВ «Новое слово». Харків, 2009. — 318 с.

4. Куян І. Чи послаблює глобалізація суверенітет національних держав? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1510/>

5. Націоналізм: Антологія / за ред. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Юніверс, 2000. — 872с.

6. Основи етнодержавознавства. Підручник/ за ред. Ю.І.Римаренка. — К.:Либідь, 1997. —656с.

7. Римаренко Ю. Національний розвій України: проблеми і перспективи / Ю. Римаренко. — К.: Юрінком, 1995. — 272 с.

8. Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи: Методичний посібник для вчителів. / за ред. Д.О. Тхоржевського. — К., 1999. — 295с.

9. Українці хочуть національну ідею. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/06/16/6301967/>

А. А. Лебединская, С. Г. Давидюк

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАЦИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье идет речь о социально-психологических факторах формирования политической нации Украины в условиях процессов глобализации и ее влиянии на функциональность государства, определяется основная функциональная ценность национальной идеи, направленной на достижение единства, консолидации политической нации для преодоления проблем, стоящих сегодня перед украинским государством.

Ключевые слова: глобализация; национальная идея; национальное государство; национальное сознание; политическая нация.

A. Lebedinskaya, S. Davidiyk

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FORMING OF POLITICAL NATION IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

This article is about the social and psychological factors of the political nation formation under the conditions of globalization and its influence on the state functioning. It defines the main functional value of the national idea aimed at the achievement of unity and

consolidation of the political nation to get over the challenges of today.

This scientific research describes various spheres of the definition of the political nation, forms of interactions of subjects and objects of the state formation and the national features, the dialectic of the ethno and nation genesis, the development of separate components of national consciousness. This article gives the analysis of ethno consciousness, the national identity as part of the national consciousness of contemporary Ukrainians, which is a factor of successful development of the state formation processes.

The importance of this research is in the extension of the notion about the sense, sources, structures and factors of the birth and formation of national consciousness, and its modeling influence on the community.

Keywords: globalization; national consciousness; national idea; national state; political nation.

Рецензенти:

Білоус Р. М. — к. психол. н., доц.
Машенко Н. І. — к. психол. н., доц.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2013